

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Hebben wij een brede hermeneutische bezinning nodig? Een reactie op A.L.Th. De Bruijne

Brink, G. van den

Citation

Brink, G. van den. (2003). Hebben wij een brede hermeneutische bezinning nodig? Een reactie op A.L.Th. De Bruijne. *De Reformatie*, 78(34), 645-649. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8678>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8678>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

mijn artikel deze opvatting legitiem, al deel ik haar niet. Sommigen hebben de indruk dat ik het dus legitiem vind om heel Genesis 1-11 symbolisch op te vatten. Maar dat bedoel ik niet. Het gaat mij erom dat ik het legitiem vind als De Jong betoogt dat hier een apart genre geschiedschrijving aan de orde is, waarin het past om symbolen te gebruiken. Maar wat eventueel symbolisch is en wat niet, is daarmee nog niet beslist. Nog steeds moet dat blijken uit de tekst zelf en de wisselwerking tussen tekst, context en omgeving van de Bijbel. Of De Jong dat ook zou vinden, weet ik

niet, al vermoed ik het wel. Maar zo is mijn mening.

Als ik mijn artikel evalueer zie ik twee kernpunten waarin ik winst boek in het omgaan met de hermeneutische problematiek

a. De nadruk om de Bijbel op haar eigen voorwaarden te kennen, zoals God haar toen en daar gaf. Dat betekent dat omgevingskennis volop mee mag doen in de interpretatie en het verstaan van de Bijbel. Sola Scriptura betekent niet: de Schrift los van haar context. En dat de Schrift haar eigen uitlegster is, vooronderstelt dat je de Schrift ziet in haar eigenheid,

ook haar historische en culturele eigenheid.

b. De verbinding van het hooghouden van de klassieke gereformeerde interesse in de geschiedenis, en de hedendaagse aandacht voor narrativiteit. God presenteert ons zijn daden in de vorm van het historisch verhaal. Hoe meer ik daar oog voor heb, des te meer ik zie van die geschiedenis en van de betekenis van die geschiedenis.

drs A.L.Th. de Bruijne is universitair docent ethiek en encyclopedie van de theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen.

G. van den Brink

HEBBEN WIJ EEN BREDE HERMENEUTISCHE BEZINNING NODIG?

Een reactie op A.L.Th. de Bruijne¹

1. Schriftgezag en hermeneutiek

In elk geval op één punt bestaat er grote eenstemmigheid tussen B. Loonstra, A.L.Th. de Bruijne en de overige deelnemers aan de recente discussie over Schriftgezag en hermeneutiek in de gereformeerde gezindte: unaniem is men van mening dat deze discussie momenteel zeer urgent is. Loonstra onderstreept in zijn reactie op *Woord op schrift* onlangs nog weer dat de hermeneutische discussie 'binnen de gereformeerde theologie nodig gevoerd moet worden'.² En tot de meest opmerkelijke uitlatingen in *Woord op Schrift* zelf behoort m.i. de zinsnede in het 'Woord vooraf', waarin gesteld

wordt dat de gereformeerde theologie in Nederland eraan toe is om op het terrein van de bijbeluitleg 'enige inhaalmanoeuvres (...) te ondernemen'.³ Ik noem deze zin opmerkelijk omdat hij op geen enkele manier nader gemotiveerd wordt. Vermoedelijk zal men aanvoeren dat de motivering nu juist uit het boek zelf duidelijk moet worden. *The proof of the pudding is in the eating*. Maar dan nog betreur ik het dat de motivering nergens expliciet wordt gemaakt. Dat maakt het immers lastig deze goed bespreekbaar te krijgen.

Waarom precies bestaat onder degenen die tot dusver aan de discussie bijdroegen de consensus, dat deze discussie noodzake-

lijk (zooal niet hóógst noodzakelijk) is? Wat is er precies mis met de wijze waarop in gereformeerd Nederland momenteel met de Schrift wordt omgegaan? Wordt de Schrift structureel onrecht aangedaan in de wijze waarop eruit gepreikt, gesproken en geleefd wordt? Of kunnen wij vanuit gegroeide (post)moderne sensibeleiten allerlei bekende exegeses en exegetische patronen niet goed meer meemaken? Loonstra geeft nog het meest expliciete antwoord, als hij wijst op talloze aan de universiteiten studerende jongeren uit orthodox-gereformeerde kring, die onontkoombaar in de richting van een dualistische levenshouding gedrongen worden door de combinatie van hedendaagse academische studie enerzijds en traditionele bijbeluitleg anderzijds.⁴ Daar kan ik me iets bij voorstellen. Maar dan nog vraag ik me af, of voortgaande concentratie niet zozeer op inhoud en strekking van de bijbel, alswel op de formele aard van haar gezag ons hier echt uit de problemen kan helpen.

Vooralsnog lijkt het er in elk geval niet op dat er zoiets als een nieuwe consensus ontstaat; eerder zijn er duidelijke tekenen aanwijsbaar van het tegendeel, nl. van een verdergaande polarisatie, waarbij om zo te zeggen het midden steeds leger raakt. Zij die de uitkomsten van een nieuwe hermeneutische bezinning vrezen, zetten nl. de hakken in het zand⁵; zij die deze bezinning daarentegen juist met vaart gestalten geven, dreigen op den duur steeds minder boodschap te hebben aan hen die de gevaren zien. Dat is wat ik in dit verband met polarisatie bedoel, en die is m.i. niet nodig omdat we als het gaat om de Schriftleer nog altijd een prachtige consensus hebben in de artikelen 3 t/m 7 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Mijn vraag is: waarom is die consensus eigenlijk niet genoeg? Waarom wekken we ter ener zijde de indruk dat de hermeneutische bezinning zo ongeveer het niveau van ons kerkelijk belijden raakt, en gunnen we elkaar ter andere zijde niet de nodige vrijheid om die bezinning binnen de kaders van de belijdenis te voeren?

Het lijkt erop, dat de huidige discussie het meest intens gevoerd wordt in uit de Afscheiding voortgekomen kerken. Is het misschien zo, dat de discussie over het Schriftgezag vooral daar weer opleeft, omdat daar nog altijd een oude rekening op vereffening wacht, namelijk die van de uitspraak van de synode van Assen in 1926? Men kan deze zien als ten diepste niet meer dan een explicitering van wat impliciet in de belijdenis ligt opgesloten. Ook dan gaat de 'geest' van Assen echter uit boven de eenvoudige soberheid van de NGB.⁶ Mogelijk wreekt het zich vroeg of laat wanneer we onze theologisch-hermeneutische theorievorming teveel gewicht willen geven. Daarom heb ik aarzelingen bij de

stelling dat de hermeneutische bezinning in de gereformeerde theologie hoognodig gevoerd moet worden. Al gauw loopt zo'n bezinning er niet alleen op uit dat men méér meent te moeten zeggen dan de belijdenis (daar is op zichzelf niets op tegen, dat meerdere hoeft er immers niet mee te strijden), maar vooral ook dat men aan dat meerdere een soortgelijk gewicht als aan de belijdenis gaat toekennen. Maar zal een dergelijk 'meer' over enkele decennia niet opnieuw onbevredigend blijken, en zijn tol komen eisen?

Het is in dit verband opvallend dat alle drie de bijdragen van De Bruijne eindigen met een aantal regels voor de bijbeluitleg. Die regels bevatten veel conclusies en gezichtspunten die de moeite van het overwegen waard zijn, en die ons in concrete uitlegpraktijk denk ik ook echt verder kunnen helpen. Ze staan bovendien in een eerbiedwaardige traditie, die van het klassieke hermeneutiek-concept van bijv. S. Greijdanus' *Schriftbeginselen ter Schriftverklaring* (1946). Tegelijk doet zich de vraag voor, wat voor status dit soort regels eigenlijk beoogt aan te nemen. Moeten ze voortaan gehanteerd worden als handleiding voor de exegese zoals die een plaats krijgt in de prediking? Is de gedachte dat er een soort nieuwe consensus dient te ontstaan, en van daaruit een nieuw type orthodoxie voor wat betreft de omgang met de bijbel? Hoe dat ook zij, bij voorbaat staat m.i. vast dat we dit soort regels toch niet rond krijgen. De Bruijne houdt bij de verwoording ervan reeds allerlei slagen om de arm (vgl. formuleringen als 'Het is waarschijnlijk dat...' 'moeten wij rekenen met de mogelijkheid dat...' 'Het blijft moeilijk om uit te maken wanneer...', alle drie op p.194). En zelfs al zou het lukken de onzekerheidsmarges te ver-

kleinen, dan zouden de regels toch weer poly-interpretabel blijven, en zou men van mening blijven verschillen over het goed recht van allerlei concrete toepassingen. Men kan zich afvragen, of het eigenlijk met dergelijke hermeneutische regels niet op de een of andere manier *gegeven* is dat ze na verloop van tijd weer door andere ingehaald worden. In elk geval moeten we m.i. voorzichtig zijn met er een bepaalde status aan toe te kennen, bijv. door elkaar eraan af te gaan meten.

Persoonlijk voel ik me zeer thuis bij de opmerking van A.A. van Ruler, dat het een veel spannender en aangelegener zaak is om de inhoud van de Schrift te doordenken, dan om te komen tot een moeizame omschrijving van haar formele wezen.⁷ Dat laatste krijgen we toch nooit op formule. Het zal ons telkens weer blijken te ontglippen. Daarvoor is de bijbel eenvoudig een te groots boek. Hij overstijgt onze pogingen er een hecht doortimmerde inspiratieleer of hermeneutische theorie op toe te passen. Het zal ons ook werkelijk niet lukken de gereformeerde omgang met de bijbel als een afgebakende weg geheel af te schermen tegen elk mogelijk verglijden in historisch-kritische óf in fundamentalistische richting. De 'derde weg' is per definitie een aangevochten weg, die altijd weer dreigt af te buigen in één van beide richtingen. Misschien moet je zelfs zeggen: zij is naar beide zijden geperforeerd, en we kunnen weinig meer doen dan er de wacht bij houden zodat het de spuigaten niet uitloopt. Dáár hebben we dan de belijdenis voor met haar even heldere als pneumatologisch getoonzette belijdenis van het gezag van de Schrift. Met helder bedoel ik, dat de belijdenis er geen misverstand over laat bestaan dat de Schrift als geheel

en in al haar onderdelen Word van God is, waar we nooit een eigenmachtige uitleg aan mogen opdringen. Met pneumatologisch getoonzet bedoel ik, dat het de Geest is die de kerk de juiste omgang met de Schrift aanleert (vgl. art. 5), zonder dat we dat ooit geheel en al op formule (op 'letter') kunnen krijgen.

Gezien de preciaire situatie waarin de 'derde weg' zich bevindt is het inderdaad altijd weer een wonder te constateren, dat de Schrift haar gezag dwars door onze vragen en verlegenheden heen gewoon blijkt uit te oefenen. Dat is een even verbazingwekkend als bemoedigend feit: de bijbel blijkt in de praktijk van het kerkelijk en gemeentelijk leven haar gezag telkens weer door te zetten.* Mensen laten zich erdoor gezeggen. Zelfs, zo valt vaak op, bij tal van Schriftkritische theologen blijkt de Schrift nog wonderbaarlijk veel gezag te hebben. Want zij proberen dikwijls (soms zelfs tot in het absurde toe) hun eigen theologische opvattingen als bijbels voor te stellen, door maar zoveel mogelijk bijbelteksten en -exeges te geven die deze lijken te ondersteunen. Vaak heb ik me afgevraagd, waarom zij dat eigenlijk doen wanneer ze het gezag van de bijbel toch helemaal niet nodig zeggen te hebben om hun eigen opvattingen te legitimeren. Natuurlijk oefent de Schrift in de praktijk van kerk en theologie veel *minder* gezag uit dan wenselijk is. Alleen, ligt dat niet veel meer aan onze natuurlijke neiging om ons niet te laten gezeggen maar eigen keuzes te maken dan aan onze gebrekkige theorievorming over de aard van haar gezag?

Ook daarom zou ik t.a.v. de Schriftleer niet graag spreken over een hoogst noodzakelijke inhaalslag. Wel zie ik nut en

noodzaak van wat ik zou willen noemen een regelmatige onderhoudsbeurt. Op veel theologische studentendisputen blijven jaar-thema's als 'hermeneutiek' en 'Schriftgezag' (of meestal in één adem: 'Schriftgezag en hermeneutiek') elke vijf à zes jaar terug te keren. Dat lijkt me een goede zaak. Elke generatie studenten moet *zelf* door de vragen heen, en zich daarbij een weg zien te vinden die trouw is aan de confessie en tegelijk op de hoogte van de tijd. Ik verheug me er daarom in wanneer van tijd tot tijd nieuwe studies verschijnen die studenten en andere belangstellenden helpen bij het vinden van zo'n weg, door te laten zien hoe we de bijbel kunnen en moeten verstaan en wat de resultaten van de bijbelwetenschappen daaraan toe- of afdoen. De bijbelwetenschappen zijn voortdurend in beweging, en van tijd tot tijd moeten we de balans weer eens opmaken en de ontwikkelingen relateren aan ons belijden inzake de Schrift. Met dat (premoderne, dus aan alle ontwikkelingen sinds de Verlichting voorafgaande) belijden is het laatste woord weliswaar niet gezegd, maar het blijkt in de praktijk juist vanwege zijn soberheid al vele eeuwen lang toch echt wel tegen een stootje te kunnen.

Niet in het kader van een hoogst belangrijke inhaalmanoeuvre, wel in dat van een regelmatige onderhoudsbeurt verheug ik mij zo ook over de verschijning van *Woord op Schrift*. Ieder zal op eigen wijze met de vele inzichten in dit boek zijn of haar winst kunnen doen, zonder dat dat hoeft te resulteren in een gemeenschappelijke sprong vooruit (die later immers soms juist een sprong achterwaarts zou kunnen blijken). Onder dit voorbehoud maak ik nu enkele wat meer concrete kanttekeningen bij het tweede in *Woord op Schrift* gepu-

bliceerde opstel van drs. de Bruijne.

2. Geschiedenis en metaforie

Laat ik me haasten om nu eerst goed te spreken over enkele van de vele verdiensten van *Woord op Schrift* in het algemeen en de tweede bijdrage van De Bruyne daarin in het bijzonder. Want dat verdienen beide. Het belangrijkste vind ik de toonzetting. De toon is is er niet één van betweterigheid, niet stellig en zelfverzekerd, maar zoekend en tastend naar wat de bijbeltekst *zélft* te zeggen heeft. Dat is goed en verkwikkend. Een gouden greep is denk ik ook geweest de verwerking van Angelsaksische literatuur die tot dusver wat buiten ons gezichtsveld lag. Ik denk aan de analyses van (de overigens zeer onlangs plotseling overleden) Colin Gunton m.b.t. metaforie en letterlijkheid, c.q. het verborgen rationalisme dat schuilgaat achter onze afkeer van metaforie, maar ook aan de studies van B. Halpern en V.Ph. Long. De inbreng van Halpern is daarom zo verrassend, omdat men hem onmogelijk van een confessioneel vooroordeel kan verdenken. Dat heeft hij nl. niet. Hij heeft er om zo te zeggen geen theologisch belang bij om de letterlijkheid c.q. de historiciteit van de bijbel te verdedigen. Toch is zijn inzet uitgerekend daarop gericht.

Misschien moet je wel zeggen: een dergelijk nuchter pleidooi om de bijbelschrijvers serieus te nemen in hun historiografische intenties móest er wel een keer komen. Zowel in de literaire als in de historische kritiek werden (en worden) deze intenties immers stelselmatig onderbelicht. Het is lang geleden dat we van niet-confessionele zijde zo krachtig verdedigd zagen dat de histo-

rische boeken van het OT inderdaad geschiedschrijving willen zijn, niet alleen op hoofdlijnen maar ook in de details. Evenals De Bruijne ben ik onder de indruk van de acribie waarmee Halpern deze stelling uitwerkt. Halpern, Long en De Bruijne bevinden zich op dit punt intussen tegenover Loonstra. Deze heeft immers reeds in zijn eerste boek over het Schriftgezag in de lijn van ouder onderzoek van Th. Boman nadrukkelijk een hebreuws dynamisch waarheidsbegrip onderscheiden van een Grieks/modern denken over waarheid, waarbij dat laatste dan statisch en ontologisch zou zijn, meer op letterlijkheid en letterlijke weergave gericht.

Nu valt inderdaad niet te onderschatten hoezeer ook de *diepte-structuur* van ons denken mede bepaald is door onze culturele ervaringswereld. De bijbelschrijvers kenden inderdaad niet 'de analytische afstandelijkheid die kenmerkend is geworden voor onze wetenschappelijke denkhouding'.⁹ Maar daar gaat het hier niet direct om. Het gaat erom, dat onder en achter dit soort culturele variabelen altijd nog sprake is (willen we ons tenminste niet aan een omvattend cultuurrelativisme uitleveren) van antropologische constanten. En tot die antropologische constanten, die dus cross-cultureel zijn, behoort naar Halpern c.s. laten zien ook de interesse in hoe een bepaalde gebeurtenis of reeks gebeurtenissen zich in werkelijkheid heeft afgespeeld. Dat is niet de interesse van de wetenschapper, maar veelmeer die welke we bijv. vinden in de rechtsspraak. Ook in het oude Israël waren allerlei juridische regels erop gericht de waarheid te achterhalen. Men is zich daarbij wel degelijk bewust van het verschil tussen schijn en zijn, mythe en werkelijkheid (vgl. bijv. het

bekende 'Salomonsoordeel' in 1 Kon.3).

Het is deze interesse, waarvan De Bruijne m.i. terecht betoogt, dat die ook voorligt bij de meeste bijbelschrijvers. Hoe kan het ook anders, daar waar de ontmoeting met God in het geding is? Dat raakt toch zozeer ons hele bestaan, dat men er zoal ergens dan toch hier op gericht zal zijn zo getrouw mogelijk weer te geven wat men vernomen heeft? Over letterlijkheid gesproken – was men er niet juist in de *joodse* traditie met haar memorisatie-technieken op gebrand deze in de religieuze overlevering zo ongeschonden mogelijk te bewaren?¹⁰ Hoe dan ook, op dit punt meen ik dat De Bruijne ons het goede spoor wijst, en heeft Loonstra me niet kunnen overtuigen van het tegendeel.¹¹

Ik zie ook niet in waarom de hele openbaring vanwege dit hebreuws karakter metaforisch zou zijn. Hier bestaat wellicht enige spraakverwarring tussen Loonstra en De Bruijne, omdat onderscheiden zou moeten worden tussen twee vormen van metaforie, nl. een conceptuele en een literaire. In een bepaald opzicht zijn al onze begrippen metaforisch van aard zijn: ze worden immers gevormd door vergelijking met andere begrippen, waar ze in bepaalde opzichten niet geheel mee samenvallen. Maar juist omdat deze conceptuele vorm van metaforie (zoals Loonstra betoogt) een kenmerk is van al ons denken en taalgebruik, is ze m.i. theologisch niet relevant. Daarom moet men daar ook geen vergaande conclusies verbinden, althans niet verdergaand dan die welke Calvijn in zijn accomodatieleer reeds getrokken heeft. Dit metaforisch karakter van alle taal sluit letterlijkheid in de referentie immers niet uit. Dat geldt wel voor de

literaire metaforie, waarvoor immers kenmerkend is dat men met een letterlijke uitleg niet uitkomt. Daarom komt veel aan op de vraag, hoe we deze vorm van overdrachtelijkheid nu kunnen onderscheiden.

In dit opzicht word ik geholpen door de wijze waarop De Bruijne Long ten tonele voert. Long laat zien dat de bepaling van het al of niet (literair-, maar dat laat ik in het vervolg weg) metaforisch zijn van een bepaalde bijbelpassage niet en passant genomen dient te worden als ging het om een vanzelfsprekendheid, maar juist vanuit zorgvuldige analyse. Die betreft enerzijds natuurlijk het literaire genre van de tekst, maar anderzijds ook de interne en externe consistentie van datgene wat in de tekst gezegd wordt met wat we verder menen te weten. We dienen op deze wijze op z'n minst te *verantwoorden* wanneer we menen dat bepaalde passages metaforisch verstaan dienen te worden, door te laten zien waarom zij (vermoedelijk) als zodanig bedoeld zijn.

Kunnen we deze conclusie nu ook uitbreiden van metaforische naar mythische elementen in een bepaalde tekst? Was het een bestaande 'vertelconventie' om mythisch of zelfs fictief ('verzonnen') materiaal te vervlechten ter illustratie of opsiering van een verder historisch getoonzet discours? De Bruijne neemt deze gedachte inderdaad over van Halpern, maar het komt mij voor dat hij hier te onkritisch te werk gaat. Op dit punt val ik Loonstra bij, die erop wijst dat het toch wel heel wonderlijk zou zijn dat men in het oude Oosten precies wist te onderscheiden waar deze mythische elementen begonnen en weer ophielden (vgl. De Bruijne, p.166), terwijl wij er zo lang overheen gelezen hebben. Het lijkt me dat deze suggestie ook

op gespannen voet staat met de hoofdlijn (zowel bij Long als bij de Bruijne), dat de bijbelschrijvers er juist veel aan gelegen was geen misverstand te laten bestaan over hun bedoeling naar een historische werkelijkheid te verwijzen. Zouden zij, als zij 'nadrukkelijk feit en fictie wilden onderscheiden' (De Bruijne, 166, in een weergave van Halpern), het dan ook niet literair gemarkeerd hebben op een wijze die voor ons nog toegankelijk is, wanneer zij overgingen op mythische of fictieve verteleenheden? Zulke markeringen zijn wellicht hier en daar aanwijsbaar, bijv. in Gen.6 (over de 'zonen Gods'), maar in het algemeen val ik A. Noordegraaf bij wanneer deze zich op dit punt zeer terughoudend toont, 'omdat elementen als mythen en sagen maar al te vaak zijn aangegrepen om de feitelijkeheid van het gebeuren te ontcrachten'.¹² Tekenend is in dit verband ook wat De Bruijne zelf vermeldt over Halperns omgang met 1 Kon.13, een hoofdstuk dat deze voor fictief houdt op grond van zijn moderne sepsis ten aanzien van de wonderen die erin beschreven worden (167; vgl. ook het ter conferentie gelukkig teruggenomene op 178 sub 1). Is dat niet een reden temeer om buitengewoon kritisch te zijn jegens elke suggestie van onvermoede mythen of andere vormen van fictie in verder historische teksten? Waar er geen expliciete aanwijzingen voor zijn in de tekst staat deze vermeende vertelconventie m.i. tezeer op gespannen voet met de historiografische intentie van de bijbelschrijvers om als zodanig erkend te worden.

Meer word ik dan geholpen door de wijze waarop allerlei schijnbare naden en gaten in een verhaal lijn verklaard kunnen worden vanuit literaire overwegingen, nl. vanuit de zorgvuldige narratieve

compositie waarin de bijbelschrijver zijn bevindingen vormgaf. Dit soort ontdekkingen relativeren de historische claim van de betreffende passages niet, maar bevestigen die veeleer (vgl. voor voorbeelden De Bruijne, p.172-174). Ook de idee van de gestileerde directe rede als vertelconventie kan helpen om de subtiele verhouding van geschiedschrijving en narratieve vormgeving op het spoor te komen.¹³

Wel is het in zijn algemeenheid wenselijk, dat er meer extra-tekstuele 'evidence' op tafel zou komen voor het bestaan van dit soort vertelconventies. In De Bruijne's weergave van Halpern en Long blijft het m.i. een hypothese, die soms verrassend kan doorwerken in de uitleg, maar waar ik me toch niet geheel aan zou willen uitleveren. Wanneer er geen historische argumenten voor zijn te geven, kan een bepaalde conventie immers ook zo maar in de teksten ingelezen worden, als een denkschema dat wij aanbrengen om onze problemen met de Schrift op te lossen. Dan dreigt het dus weer mis te gaan, doordat we de losse draden in onze Schriftopvatting met even iets te graag willen afhechten. Daarmee ben ik weer terug bij mijn weerstand tegen al teveel streven naar afronding en volledigheid in hermeneutiek en Schriftleer. Voor we het weten moeten we wat we nu zeggen over tien jaar weer inslikken. Dat lijkt me een goede reden om nu zelf ook maar te stoppen.

dr G. van den Brink is universitair docent dogmatiek vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk aan de Rijks Universiteit te Leiden

¹³ Licht bewerkte bijdrage aan de studiedag over *Woord op Schrift* gehouden te Kampen op 17 mei 2003. Mij was gevraagd in het bijzonder in te gaan op

het tweede van de drie opstellen van A.L.H. de Bruijne in deze bundel, maar ik maak eerst een meer algemene opmerking.

² Vgl. B. Loonstra, 'Vrijgemaakte bezinning op het Schriftgezag', *Theologia Reformata* 45 (2002), 367.

³ C. Trimp (red.), *Woord op schrift. Theologische reflecties over het gezag van de bijbel*, Kampen 2002, 8. Ook in mijn recensie in *De Waarheidsvriend* 90 (2002), 502, leg ik even de vinger bij deze zin.

⁴ B. Loonstra, *De geloofwaardigheid van de bijbel*, Zoetermeer 1994, 26 (over de 'psycho-sociale geloofwaardigheidsstructuur').

⁵ Vgl. hier bijv. de recente interviews met J. van Bruggen en J.M.J. Kieviet in het tijdschrift *Terdege*.

⁶ Vgl. ook de verwijzing naar Assen 1926 in *Woord op schrift*, 154vv.

⁷ A.A. van Ruler, 'Schriftgezag en kerk', in: *Theologisch Werk V*, Nijkerk 1972, 123. Van Ruler erkent t.a.v. de Schriftleer dat hij 'nooit enige smaak in deze problemen [heeft] kunnen krijgen' (122). Bij de concentratie op de 'hermeneutische vraag' loopt de theologie z.i. 'in eindeloze cirkels rond, verminkt en vleugellam'...

⁸ Vgl. K. Barth, *Kirchliche Dogmatik IV* 2, Zürich 1955, 763.

⁹ Loonstra, 'Vrijgemaakte bezinning', 365.

¹⁰ Vgl. mijn 'Christelijk onderwijs in bijbels licht', *DRS* 30.10 (2002), 3-7, en M. den Dulk, *Vijf kansen*, Zoetermeer 1998, 202, 214 (die overigens ook andere aspecten van leren in het jodendom laat zien)

¹¹ Anders dan De Bruijne meent (177) heeft deze opvatting van Loonstra m.i. overigens niets te maken met diens verwantschap met de Utrechtse School. Daar is in dit geval eerder te weinig dan teveel sprake van. Binnen de Utrechtse School heerst immers meer een *common sense* benadering met veel aandacht voor de 'constatief' c.q. voor referentieel ('letterlijk') taalgebruik, voor ontologische claims die besloten liggen in godsdienstige uitspraken etc. De aandacht voor metaforie bij m.n. V. Brümmer doet daar geen afbreuk aan. In de Utrechtse School komt men ook nergens de contrastering van een 'letterlijk-historisch model' en een 'metaforisch model' tegen.

¹² A. Noordegraaf, 'Hermeneutische vragen in de omgang met de Heilige Schrift', *Theologia Reformata* 46 (2003), 20. Op een ander punt, p.27 n.83, lijkt me overigens dat Noordegraaf zelf vanuit de bedoeling/scopus van een bepaalde passage het belang van wat daarin dan toch maar als vooronderstelling meekomt onderwaardeert.

¹³ Vgl. de (binnenkort in dit tijdschrift te verschijnen) bijdrage van A.D. Baum aan de conferentie. Baums conclusies t.a.v. de vertelconventies stemmen trouwens sowieso opmerkelijk overeen met de intuïties die ik aan hem voorafgaand uitte.